

Девіантна поведінка як соціологічна категорія і проблеми її вивчення

П. П. Ренжин

Здобувач кафедри педагогічної та вікової психології Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.
Corresponding author. E-mail: rpp9@ukr.net

Paper received 25.08.17; Accepted for publication 29.08.17.

Анотація. У статті виявлено та проаналізовано основні методологічні та теоретичні підходи до визначення девіантної поведінки, розглянути сутність та зміст поведінки, що відхиляється, проаналізовані зміни в сучасній соціокультурній реальності України, розкрито їх вплив на розповсюдження різних видів девіантної поведінки молоді та узагальнено теоретичні розвідки видів девіантної поведінки молоді. Дослідження базується на методології структурно-функціонального аналізу соціальних процесів.

Ключові слова: девіантна поведінка, особистість, підліток, суспільство, проблеми.

Вступ. Процеси трансформації, які відбуваються в сучасному українському суспільстві та означають перехід до нової моделі розвитку, супроводжуються глибокою кризою, яка охопила усі сфери суспільства. Фактично, український соціум знаходиться сьогодні у стані ціннісно-нормативної дезінтеграції, тобто соціальної аномії (стан суспільства, коли старі норми і цінності вже не відповідають реальним відносинам, а нові ще не затвердилися), яка виявляється як на макро, так і на мікросоціальному рівнях організації суспільства. При цьому відбувається заповнення соціального простору перед – та девіантними цінностями, порушення або ігнорування значною частиною індивідів існуючих норм права та моралі. В умовах кризового стану суспільства особистість опинилася в складній ситуації вибору цінностей, пріоритетів, засобів адаптації, і найбільш гостро ця проблема проявляється у молодіжному середовищі.

В сучасних умовах протиправна та асоціальна поведінка набуває масового характеру і часто сприймається як раціональний та загальноприйнятий стиль життя. Не випадково, що за останнє десятиріччя статистика фіксує катастрофічне зростання молодіжної злочинності, наркотизації та алкоголізації, суїцидальної поведінки молоді. Але ж саме позиція молодого покоління передбачає напрямок і темп процесів модернізації українського суспільства, тому девіантна поведінка молодді виступає, як об'єкт соціальних досліджень, які, в свою чергу, набувають для сучасної України особливої актуальності, тому що у динаміці останніх років масштаби молодіжної девіації набули розмірів, які загрожують соціальній безпеці у цілому.

У теоретичному плані актуальність теми дослідження обумовлена тим, що під впливом карно-правової теорії та практики більша частина досліджень у рамках соціології девіантної поведінки орієнтована на вивчення делінквентної поведінки, а девіантна поведінка як соціальне явище часто трактується у карно-правовому сенсі. Невизначеним є комплекс причин та факторів, що детермінують соціальні відхилення, особливості девіантної поведінки у молодіжному середовищі. Ці обставини істотно актуалізують необхідність всебічного наукового пізнання соціального феномена девіації, причому, в узагальненому та систематизованому взаємозв'язку всіх видів девіантної поведінки.

Короткий огляд публікацій по темі. Проблеми

процесу трансформації та соціальних змін розглядаються в наукових працях П. Бергера, І. Валерстайна, Т. Лукмана, П. Штомпки [1,2]. Серед українських соціологів розробкою цієї проблематики займаються І. Бекешкіна, Є. Головаха, В. Небоженко, Н. Паніна, Л. Сохань, В. Шинкарук.

Безпосередньо девіантна поведінка в західній соціології досліджується в багатьох соціологічних теоріях. У рамках структурно-функціонального аналізу Е. Дюркгейм розумів під девіантною поведінкою таку поведінку, яка не співпадає з загальноприйнятими в суспільстві цінностями та нормами. Р. Мертон головним чинником відхилень вважав розбіжність між цілями, які висуває суспільство та засобами, які воно пропонує для досягнення цілей [3]. У цьому науковому напрямку відхилення досліджували Т. Парсонс, Р. Дубін та інші. [2] Дослідження феномена девіантної поведінки також отримало розвиток у рамках символічного інтеракціонізму, що визначає девіацію як дію індивіда, яка є результатом інтерпретації ситуації, а не дії зовнішніх сил (Ч. Кулі, Дж.Мід та інші). Е. Беккер, Є. Леммерт, Ф. Танненбаум вважали, що девіантна поведінка є результатом соціальної оцінки. Відхилення пояснюються також культурологічними теоріями, які наголошують на аналізі культурних цінностей, які сприяють відхиленням (А. Коен, М.Міллер, Е. Сатерленд, М. Селлін). Конфліктологічна парадигма відхиляє усі теорії девіантної поведінки, вважаючи головним чинником девіації природу сучасного суспільства. Також при розгляді девіантної поведінки треба звернути увагу на роботи Демічева А. В., в яких аналізується поведінка людей у різних сферах життєдіяльності [4,5].

Над проблемою девіантної поведінки молоді працювало багато вчених в галузі педагогіки, психології та інших наук. Різні фактори такої поведінки вивчали: Бондарчук О.І., Данченко І.О., Іваницький О.В., Буянов М.І., Когут С.Г. [6,7,8,9].

Мета. Метою цього дослідження є теоретичний аналіз сутності девіантної поведінки молоді, як об'єкту соціологічних досліджень, причин та факторів, які детермінують цей вид поведінки.

Матеріали і методи. У зв'язку з метою дослідження, треба визначити якісну визначеність соціологічного підходу до вивчення відхилень, які розглядаються в роботі у зв'язку з такими категоріями, як «соціокультурні норми», «соціальна дія», «соціальні відносини», «соціокультурні явища», «соціальні інститути».

Головною категорією соціологічного аналізу девіації є категорія «соціальне». Ці теоретичні положення суттєво відрізняють психологічний та соціологічний підходи до визначення девіації.

Проаналізувавши роботи західних соціологів, можна зробити висновок, що в залежності від того, які зовнішні обставини та чи інша соціологічна теорія розглядає як головний чинник та загальну детермінанту девіантної поведінки.

В останні роки українські соціологи виявляють безпосередній інтерес до проблем молоді, вивчаючи особливості формування трудових орієнтацій та життєвих планів молоді (А. Вишняк, О. Ручка, В. Оссовський, С. Макеєв, С. Стукало та інші), адаптацію до сьогодення (О. Злобіна, С. Макеєв, С. Оксамитна, В. Пилипенко, В. Тихонович, О. Шкачко), різні види девіантної поведінки молоді (О. Бандурка та В. Соболев, В. Водник, О. Зелінський, Ю. Золотарьова, В. Іванова, Н. Победа, Є. Ставицька та інші).

У дослідженнях вітчизняних соціологів підкреслюється, що Україна опинилася в ситуації ненормативності, неясності сучасних норм. Їх непереконливість, необґрунтованість роблять, по-перше, проблему визначення девіації надто складною, так як все важче стає теоретикам і практикаам відповідати на запитання: «У чому і від чого відбуваються відхилення?». По-друге, невизначеність в критеріях, в межах дозволеного, відсутність ясних і зрозумілих процедур та міри відповідальності за вчинене об'єктивно «сприяють» розширенню «поля девіантності». До речі, українськими соціологами (в рамках дослідження девіантної поведінки) вивчаються мотиви девіантної поведінки молодих людей, типологічні особливості кримінальної поведінки останніх, взаємозв'язок зайнятості молоді і злочинності, особливості девіації у середовищі учнівської молоді тощо [2,9].

В цілому, відаючи належне науковій і практичній значущості робіт, в яких розглядається питання девіантної поведінки, необхідно зазначити, що в українській соціології ще не сформувався концептуальний підхід до вивчення девіації, не розглянуто сукупність факторів, які впливають на розповсюдження соціальних відхилень, не визначено особливості девіацій серед молодіжної спільноти, усі базові поняття є дискусійними.

Дослідження девіантної поведінки у світовій психологічній літературі представлені достатньо широко, а в сучасній вітчизняній психології і педагогіці є визначальним, тому що саме девіантна поведінка перешкоджає соціалізації особистості, її становленню й формуванню, розвитку її громадянської самосвідомості.

Погіршення соціальної ситуації в останні роки призвело до збільшення кількості дітей, що живуть у винятково складних соціальних умовах. Із загальної кількості населення в Україні 14 млн. дітей і молоді віком до 18 років. Серед них: діти-сироти і діти, які залишилися без піклування батьків або з неповних сімей – понад 400 тисяч, діти з проблемами фізичного та психічного розвитку – близько 160 тисяч, діти з малозабезпечених сімей – 3,4 млн.

Серйозний дефіцит позитивного впливу на молоде

покоління призводить до того, що у дітей і підлітків домінуючими почуттями стали тривога, агресія, соціальна пасивність, страх. Непокоїть і той факт, що у науковий обіг уведено навіть поняття “діти групи ризику”, що, звичайно, не прикрашає соціальне становище у державі.

Сучасні вчені стосовно неповнолітнього з різного роду відхилень в розвитку, що накладають своєрідний відбиток на поведінку, використовують терміни: “важкі діти”, “важкі підлітки”, до категорій яких відносять дітей з відхиленнями в моральному розвитку, акцентуаціями характеру, з порушеннями в афективно-вольовій сфері, відхиленнями в поведінці; “аномальні діти”, що мають відхилення від того, що є типовим або нормальним, але не включає патологічний стан, “дезадаптивні діти”, “діти, що живуть під спеціальною турботою”, діти “групи ризику”, “діти з порушеннями в афективній сфері”. Однак названі терміни часто несуть однобічну інформацію: побутову, клінічну, юридичну. Оскільки єдиної практики вживання цих понять немає, часом не ясно, до якої категорії віднести дитину, що має ті або інші відхилення в поведінці (асоціальна, ненормативна, протиправна, злочинна поведінка). Та більш правомірним є використання узагальнюючого терміна – “поведінка, що відхиляється від норми”, у будь-якому разі до тих пір, доки дитині не встановлено медичного діагнозу або не винесено юридичного вироку.

Досить часто про негативні прояви поведінки говорять як про спеціальний засіб, психологічний захист, що розглядається в медичній психології, маючи на увазі тільки аномалії психічного розвитку.

Ще в ранньому дитинстві розлади процесу становлення особистості можуть супроводжуватися різними проявами антисоціальної спрямованості, такими, як: заподіяння шкоди приналежній іншим власності, експансивність, жорстокість у ставленні до тварин. Розбіжності в рівні агресивності стають помітними вже у віці двох років. З віком ознаки агресивності змінюються, хоча стійкість їх зберігається.

У підлітків з'являються специфічні поведінкові реакції, що складають специфічний підлітковий комплекс: 1) реакція емансипації (крайній ступінь – бродяжництво); 2) реакція групування з однолітками (формування власної субкультури); 3) реакція захоплення (хобі).

Девіації в підлітковому та юнацькому віці виникають також і як відповідь на неспроможність особистості реалізувати свої особистісні тенденції до самоактуалізації. Тому профілактика та подолання девіацій можливі шляхом навчання людини способів самореалізації, які б стали джерелом особистісного зростання та позитивності Я-концепції, що в цілому сприятиме психологічному благополуччю підлітка або молодої людини.

Соціалізація полягає у засвоєнні індивідом соціального досвіду у вигляді норм, видів діяльності, форм спілкування та переведення цього досвіду у внутрішні, власні регулятори активності. До цих регуляторів належать мотиви, звички, настанови, стереотипи тощо. Метою соціалізації є забезпечення включення особистості у соціальне середовище, створення умов для максимальної реалізації її психологічного потен-

ціалу, спонукання до саморозвитку. У процесі соціалізації неповнолітній різною мірою, але неминухо проходить через життєві кризи, накопичення протиріч, можливо, через затримки й навіть зриви, болісні, спотворені форми самоствердження та визнання оточуючими. Не обов'язковим, але реально ймовірним наслідком цього є виникнення несприятливих психологічних новоутворень, що оформлюються у риси, властивості особистості. Це жорстокість, цинізм, брутальність, нігілізм, зухвалість.

У соціально-психологічному плані визначальним чинником, який підштовхує неповнолітнього до несприятливої лінії загального формування особистості, є відсутність чи втрата психосоціальної ідентичності. На думку Е.Еріксона, потреба у психосоціальної ідентичності, що є соціогенною за своєю природою, закладається у людини на рівні базових потреб – самобереження, репродукції тощо. Вона полягає у прийнятті власного образу як такого, що належить до певної соціальної групи, спільноти й виконує відповідну соціальну роль. Ідентичність відсутня (не досягається), коли намагання особистості включитися у привабливу, референтну для неї соціальну групу не знаходять підтримки й визнання. Ідентичність втрачається, коли різка зміна соціального оточення, власного статусу та ролі переживається особистістю у вигляді обставини, яка вражає самолюбство, заважає соціальному визнанню та самореалізації.

Таким чином, дефекти соціалізації на стадії підліткового віку призводять до несприятливого (аномального) формування особистості. Це проявляється, зокрема, у виникненні негативних психологічних новоутворень, відсутності чи втраті психосоціальної ідентичності, деформованих потребах. Кінцевим результатом є схильність до девіантної поведінки, пошук відповідних ситуацій і навіть створення умов, сприятливих для її прояву.

Результати і їх обговорення. Сучасне українське суспільство – це соціум, де існує криза довіри по відношенню до старих засобів соціальної інтеграції, моральна пустота та ціннісний вакуум, масове розповсюдження перед – та девіантних форм поведінки, перехід соціальної патології до розряду соціальної норми.

Норми, які існують у суспільстві, можна класифікувати таким чином:

- безумовні – умовні (безумовні зустрічаються завжди і скрізь, тому що без них неможливе існування суспільства, а їх виникнення обумовлено сутністю людського життя; умовні норми – це норми, прийняті як зразки поведінки і вважаються обов'язковими чи припустимими саме в цьому суспільстві);

- офіційні – неофіційні (офіційні – це такі умовні чи безумовні норми, які оформлені у вигляді правових приписів і контролюються правоохоронними органами; неофіційні – це безумовні або умовні норми, дотримання яких забезпечується авторитетом громадської думки);

- істинні – хибні (в основі цього виду норм відображено об'єктивне значення даного типу поведінки для суспільства. Істинними є усі безумовні норми).

За масовістю, розповсюдженістю, формою соціального вияву девіантну поведінку можна розглядати

такі, як:

- індивідуальну девіантну поведінку (соціальний факт);

- сукупність однорідних індивідуальних актів поведінки, що відхиляється (соціальний вид);

- девіантну поведінку як соціальне явище (соціальний тип).

В сучасних умовах українського соціуму негативну девіантну поведінку молоді можна оцінювати як соціальне явище, для якого характерні розповсюдженість у просторі, стійкість у часі, розповсюдженість серед соціально-демографічних груп, множинність такої поведінки. В свою чергу, негативна девіантна поведінка (виходячи з цілі такої дії) може включати такі види: делінквентна поведінка (злочинність, правопорушення), тобто порушення офіційних норм, та аморальна поведінка, що порушує неофіційні норми. Аморальна поведінка може бути поділена на асоціальну (алкоголізм, наркоманія, проституція, суїцидальна поведінка) та деструктивну (екстремізм).

Таким чином, в умовах соціальної аномії відбувається катастрофічне зростання усіх видів негативної поведінки, порушення усіх соціальних норм (окрім хибних). Невизначеність пермісивного стану суспільства породжує втрату соціальних орієнтирів, соціальної опори, звичних гарантів безпечного та забезпеченого існування, що викликає у людей розгубленість, робить їх сприятливими до різних екстремістських проявів, тобто провокує девіантну поведінку, оскільки спостерігається невизначеність нормативної системи, невизначеність у критеріях дозволеного, відсутність чітких процедур та відповідальності за скоєне.

Формами соціально-психологічної допомоги в роботі з девіантними підлітками є профілактика й корекція когнітивних розладів у формі вправ і ігор, що засновані на сполученні когнітивних і сугестивних компонентів, корекція емоційно-особистісних порушень тощо. Комплексні корекційні програми сприяють підвищенню рівня психічного розвитку підлітків, особливо у сфері індивідуальних якостей, однак мають один суттєвий недолік – вони застосовуються лише на тій стадії, коли дитина вже не приховує антисоціальної спрямованості своєї поведінки – паління, вживання алкогольних напоїв, сексуальні перверсії, дромоманія, суїцидальні спроби, дрібні крадіжки тощо. Ми ж вважаємо, що рання профілактика, тобто попередження девіантної поведінки може дати більш ефективний результат.

Психолого-педагогічні засоби профілактики й корекції девіантної поведінки дають особливий ефект, якщо застосовуються у формі поєднання сугестивного та когнітивного впливу. Такий вплив може застосовуватися як у вигляді прямого навіювання, так і вправ, ігор з елементами навіювання й когнітивних дій, а також традиційних засобів виховання, адекватних віку підлітків з корекційними вправами, що відповідають індивідуально-типовим особливостям цієї вікової групи. Девіантність проявляється у різних формах соціальної агресії, тривожності, дезадаптації, ворожості.

Висновки. Девіантна поведінка – це поведінка індивіда чи групи, яка не відповідає загальноприйнятим нормам, у результаті чого ці норми ними порушують-

ся. Девіантна поведінка – наслідок невдалого процесу соціалізації молоді людини: у результаті порушення процесів ідентифікації й індивідуалізації, такий індивід легко впадає в стан «соціальної дезорганізації», коли культурні норми, цінності і соціальні взаємозв'язки відсутні, слабшають чи суперечать один одному. Такий стан називається аномією і є основною причиною поведінки, яка відхиляється.

Сучасне українське суспільство знаходиться в стані трансформації, який супроводжується соціальною аномією, примітивізацією та маргіналізацією життя. Суспільство, яке трансформується, являє собою особливий різновид нестабільних систем, який поєднує його старий та новий стан за новими засадами, тобто сучасне українське суспільство – це два принципово різних по сутності соціуми (тоталітарний та посттоталітарний), які представлені своїми інституціями та ціннісно-нормативними системами. У таких умовах є

всі об'єктивні чинники для зростання та розповсюдження девіантної поведінки.

Розвиток особистості – це багатоскладовий і полідетермінований процес. Однією зі складових цього процесу є розвиток самосвідомості – уявлення про себе, про своє “Я” у його різноманітних проявах.

Допомога дитині з боку батьків, значущих дорослих, психологів, педагогів, соціальних працівників у розкритті особистісних можливостей, усвідомленні всіх проявів особистісного “Я”, зняття настанов, що обмежують розвиток, дозволить дитині знайти своє місце в житті, зробити спілкування гуманнішим, навчити її жити в мирі й злагоді з собою та іншими, сформувані в дитини інтерес і прагнення вивчати всі грані власної особистості. Робити це треба не тільки закликами до цього (розповідь, бесіда, лекція), але й засобами практичної психології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гофман А.Б. Сім лекцій по історії соціології. – М., 1995
2. Соціологія. Підручник. – Харків, 2000
3. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура. – К., 1996
4. Демичева А.В. Проблеми девіантної поведінки молоді в умовах трансформації сучасного українського суспільства. – Харків, 2007
5. Демичева А.В. Факторы роста девиантного поведения в современном украинском социуме, 2005
6. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2006.
7. Данченко І.О. Профілактика девіантної поведінки молодших школярів у навчально-виховному процесі [Текст]: дис. ... канд. пед. наук. : 13. 01. 07 / Ірина Олександрівна Данченко. – К., 2006. – 350 с.
8. Когут С.Г. Девіантна поведінка дітей та молоді: проблеми й шляхи розв'язання // Вісник Львів. Ун-ту. – 2008.
9. Іваницький О.В. Девіантна поведінка молоді в Україні: чинники виникнення та державні заходи подолання // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка, 2008. – с. 55-63.

REFERENCES

1. Gofman A. B. Seven lectures are for histories of sociology. - M., 1995
2. Sociology. Textbook. it is Kharkiv, 2000
3. Merton R. The Social theory and social structure. - K., 1996.
4. Demicheva A. V. Problems of deviant behavior of young people are in the conditions of transformation of modern Ukrainian society. it is Kharkiv, 2007
5. Demicheva A. V.. Factors of height of deviant behavior in modern Ukrainian society, 2005
6. Бондарчук О.І. Psychology of deviant behavior : Course of lectures. - K.: MAUP, 2006.
7. Danchenko O. I. A prophylaxis of deviant behavior of junior schoolchildren is in an educational-educator process [Text]: dissertation of candidate of pedagogical sciences. : 13. 01. 07 / I. O. Danchenko - K., 2006. - 350 p.
8. Kogut S. H. Deviant behavior of children and young people : problems and ways of decision // Announcer Lviv, - 2008.
9. Ivanytskij O.V. Deviant behavior of young people in Ukraine: factors of origin and state events of overcoming // Collection of scientific works of Institute of psychology the name of H.S. Kostyuk, 2008. - p. 55-63.

Deviant behavior as sociological category and problems of her study

P. P. Renzhin

Annotation. In the article the basic methodological and theoretical going is educed and analysed near determination of deviant behavior, to consider essence and maintenance of behavior that deviates, analysed changes in modern sociocultural reality of Ukraine, their influence is exposed on distribution of different types of deviant behavior of young people and theoretical secret services of types of deviant behavior of young people are generalized. Research is based on methodology of structural-functional analysis of social processes.

Keywords: deviant behavior, personality, teenager, society, problems.

Девіантне поведіння як соціологічна категорія і проблеми її вивчення

П. П. Ренжин

Аннотация. В статье выявлены и проанализированы основные методологические и теоретические подходы к определению девиантного поведения, рассмотрены сущность и содержание поведения, которое отклоняется, проанализированные изменения в современной социокультурной реальности Украины, раскрыто их влияние на распространение разных видов девиантного поведения молодежи и обобщены теоретические разведки видов девиантного поведения молодежи. Исследование базируется на методологии структурно-функционального анализа социальных процессов.

Ключевые слова: девиантное поведение, личность, подросток, общество, проблемы.